

*Шумило М. М., Інститут держави і права
імені В. М. Корецького НАН України*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕНСІЙНО- СТРАХОВИХ ПРАВОВІДНОСИН ЯК СТАДІЇ ПЕНСІЙНОГО ПРОЦЕСУ

В статті розглядаються окремі теоретичні аспекти пенсійно-страхових правовідносин. Дано характеристику правовій природі цього різновиду правовідносин у пенсійному забезпеченні. Проаналізовано структуру пенсійно-страхових правовідносин, а саме суб'єктний склад, об'єкт та зміст. Наведено момент виникнення та момент припинення цих правовідносин. Окреме місце у статті займає детальний аналіз методу правового регулювання пенсійно-страхових правовідносин.

Постановка проблеми. Правовідносини у пенсійному забезпеченні є не тільки важливою теоретичною конструкцією, але і мають безпосереднє відношення до правозастосування – юридичної практики. Саме через дослідження правовідносин можна говорити про ефективність законодавства, виявляти прогалини та колізії і, найголовніше, усувати їх негативні наслідки. Крім цього, на прикладі кожного різновиду правовідносин, які існують у пенсійному забезпеченні, буде визначатися, окрім структури та внутрішньої побудови, їхній метод правового регулювання. Однак необхідно підкреслити, що стандартні підходи до вивчення правовідносин або ж розуміння їхньої галузевої приналежності необхідно розглядати з сучасного погляду на відносини, які сьогодні є, а також із врахуванням перспективи їхнього розвитку.

Неодноразово у правовій науці наголошувалося, що правовідносини займають центральне місце. Це дійсно так, але сьогодні стало очевидним, що дослідження окремих видів пенсійного забезпечення та їхніх окремих правовідносин вже не задовольняє вимоги часу. Отже, настав час розглядати конкретні правовідносини не як систему окремо існуючих, до певної міри, з елементами автономії, а з позиції усіх процесів, які відбуваються у пенсійному забезпеченні.

Метою цієї статті є дослідження пенсійно-страхових правовідносин як стадії пенсійного процесу, який включає в себе також процедурно-організаційні та пенсійно-забезпечувальні правовідносини.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах при дослідженні правовідносин у пенсійній системі необхідно змінити науковий інструментарій для вивчення тих правових явищ, які є у пенсійному

забезпеченні. Спорадичне дослідження окремих видів пенсійного забезпечення з позицій нормативізму сьогодні не може дати відповідь на запитання щодо ефективності пенсійного забезпечення та перспектив його розвитку. Саме тому виникла необхідність у переосмисленні підходів до вивчення правовідносин у цій сфері. Неодноразово наголошувалося, що право на пенсію, яке передбачене Конституцією України та відповідними законодавчими актами не є абсолютним, і навіть більше: воно не є аліментарним правом, як це було до запровадження пенсійного страхування. Право на пенсію – це можливість, яка надається правовими нормами захистити себе від втрати доходу у майбутньому. Крім цього, щоб ліквідувати залежність від держави, запроваджується механізм страхування. Розмір пенсії залежить не від рішень органів виконавчої влади чи наповнення державного бюджету, як це, наприклад, є у випадку виплати соціальної допомоги, а від особистого внеску застрахованого. У цьому аспекті вбачаємо суттєвий елемент автономії пенсійного забезпечення від соціального забезпечення. Переконані, що настав час досліджувати правовідносини через призму застосування правових норм, яке можна назвати пенсійним процесом від стадії забезпечення права, якою є пенсійне страхування, далі через стадію оформлення конкретного виду пенсії і стадії здійснення права (початок пенсійної виплати). Якщо ж на певній стадії виникають труднощі, то можливі додаткові стадії у формі захисту права на пенсію в судовому порядку та відновлення порушеного права шляхом виконання рішення суду. Усі ці стадії незалежно від виду пенсійного забезпечення супроводжують окремі групи правовідносин, які мають власну мету, метод правового регулювання тощо.

Першою та ключовою стадією пенсійного процесу є пенсійне страхування, за допомогою якого і забезпечується право на пенсію, без якого це право не може виникнути *a priori*.

Очевидно, що кожному рівню пенсійної системи притаманні різні пенсійно-страхові відносини, різний метод правового регулювання, суб'єктний склад тощо. Саме з цих позицій дослідження пенсійно-страхових правовідносин розглядатиметься через призму рівня пенсійної системи, на якому вони функціонують.

Пенсійно-страхові правовідносини є похідними від соціально-страхових, а ті, у свою чергу, є похідними від цивільно-страхових. Таким чином, можна простежити еволюцію страхових відносин, а якщо бути точним, то їх інституціоналізацію як соціально-історичного процесу.

Одним із важливих аспектів теоретичного дослідження того чи іншого явища, полягає також і у визначенні поняття останнього.

Враховуючи той факт, що основні зусилля науковців спрямовані на визначення поняття соціально-страхових відносин, а також те, що пенсійно-страхові є різновидом соціально-страхових, то і у цьому дослідженні будуть аналізуватися дефініції соціально-страхових відносин.

С.М. Синчук зазначає, що соціально-страхові правовідносини – це різновид галузевих правовідносин соціального забезпечення, які врегульовані нормами права соціального забезпечення щодо набуття особою (працівником, самозайнятою особою чи прирівняними законодавством до них осіб) правового статусу соціально-застрахованої особи, перебування в ньому та формування страхового стажу чи соціального капіталу застрахованої особи як необхідної якісної та кількісної передумови реалізації права на соціальне забезпечення [1, с. 266-276]. Таке ж визначення згодом автор відтворила у монографічному дослідженні [2, с. 58].

С.О. Сільченко, у свою чергу вказує, що правовідносини, які виникають у системі соціального страхування, не можуть бути предметом правового регулювання лише однієї галузі права. Вони утворюють сферу міжгалузевого правового регулювання [3, с. 605-609].

Як видно, питання галузевої приналежності соціально-страхових відносин у праві соціального забезпечення вирішується по різному. На нашу думку, соціально-страхові відносини, у силу своєї правової природи не можуть бути моногалузевими. Отже, і соціально-страхові і пенсійно-страхові правовідносини мають міжгалузевий характер, що спричинено, не в останню чергу, їх методом правового регулювання.

Окресливши загальне бачення страхування загалом та соціального страхування зокрема, ґрунтовного дослідження потребує пенсійне страхування через призму пенсійно-страхових правовідносин.

Отже, пенсійне страхування – це особливий вид соціально-економічного, особистого страхування, що базується на засадах загальнообов'язковості та добровільності, об'єктом якого є пенсійно-страховий випадок, настання якого дає право особі на отримання пенсійної виплати.

Суб'єктами пенсійно-страхових правовідносин згідно чинного законодавства на цій стадії пенсійного процесу є:

1) страховик, застрахована особа – це фізична особа, яка відповідно до Закону підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню і сплачує (сплачувала) та/або за яку сплачуються чи сплачувалися у встановленому законом порядку страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та в нако-

пичувальну систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування [4];

2) страхувальники – роботодавці та інші особи, які відповідно до Закону сплачують єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та/або є платниками відповідно до Закону [4];

3) Пенсійний фонд України (далі – ПФУ) – центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики, що реалізує державну політику з питань пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню (формує та веде реєстр застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування) [5].

Об'єктом пенсійно-страхових правовідносин є передбачувана чи непередбачувана втрата матеріального забезпечення у формі заробітної плати чи доходу особи.

Українське пенсійне законодавство має внутрішню диференціацію (залежно від розміру пенсійного внеску) на пенсійне страхування за віком (найбільший розмір пенсійних внесків), пенсію по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника. Таке розуміння пенсійно-страхового випадку є найбільш загальним, оскільки саме дохід особи є об'єктом страхування.

Зміст пенсійно-страхових правовідносин у солідарній системі, як і в інших правовідносинах, визначається методом правового регулювання цих відносин. Зміст розуміють як суб'єктивні права та юридичні обов'язки сторін правовідносин. Тісний зв'язок з методом правового регулювання полягає у тому, що дає відповідь на питання, що визначає ці правовідносини: закон чи договір. Однак, незалежно від того, чи це закон чи договір, права гарантуються, обов'язки повинні виконуватися. У випадку пенсійно-страхових правовідносин у солідарній пенсійній системі право належить ПФУ (управління ПФУ), як органу виконавчої влади, який акумулює кошти й управляє пенсійним страхуванням. Сплачувати внески є обов'язком як фізичної особи, яка в майбутньому може претендувати на отримання пенсії, так і роботодавця, який здійснює страхування свого працівника на його користь.

Метод правового регулювання пенсійно-страхових відносин у солідарній пенсійній системі. Питання методу є надзвичайно важливим для дослідження правовідносин у пенсійному забезпеченні. Для глибокого наукового аналізу потрібно подати кілька загальнотеоретичних зауваг. Метод правового регулювання є опосередкованою характеристи-

кою політичного режиму. Чим авторитарніша держава, тим більше у регулюванні відносин можна зустріти імперативний метод, тому помилково вважати, що метод правового регулювання є об'єктивною характеристикою галузі права, оскільки метод динамічний. Інколи можна спостерігати конфлікт між предметом і методом, коли предмет потребує диспозитивного правового регулювання, але держава встановила імперативні норми. Як наслідок, криза законодавства і неефективність правового регулювання (це можна спостерігати і в праві соціального забезпечення, і в трудовому праві та ін. галузях). Беззаперечно, що як в українську, так і радянську юридичну науку значний внесок щодо розгляду питання методу правового регулювання зробив класик науки трудового права професор О.І. Процевський. Учений і сьогодні дотримується домінуючої у радянські часи концепції про критерії класифікації норм права, що відокремлення і розмежування галузей права і інститутів права є предмет і метод правового регулювання [6, с. 124]. Дослідник також підтримує тезу про необхідність перенесення центру тяжіння з проголошення прав і свобод на забезпечення їх реалізації, а отже, необхідно основну увагу науки зосередити на правильному розумінні специфіки правового механізму здійснення цієї ідеї. Останнє залежить від правильного визначення специфіки суспільних відносин, їх однорідності, об'єднання в окрему галузь і вибору методу регулювання. Такий підхід до вирішення поставленої проблеми продовжує О.І. Процевський, уможливило визначити особливості цих суспільних відносин і в законодавстві врахувати підхід до гарантій забезпечення прав і свобод суб'єктів цих відносин [6, с. 139-140]. Викладена позиція вченого є надзвичайно актуальною у тому сенсі, що дійсно, спершу необхідно розібратися із правовою природою відносин, а вже потім визначити метод їх правового регулювання. Проте за таких умов про рівнозначність предмету і методу говорити важко, оскільки метод може перебувати у динаміці, натомість предмет відносин статичний. Предмет є домінуючою довгостроковою структурою, яка майже не зазнає змін у часі. Не втратила актуальності й характеристика методу трудового права, розроблена О.І. Процевським понад 40 років тому (1972 р.). Вона об'єктивно має відбивати: (1) характер взаємодії сторін, який впливає на правове становище суб'єктів відносин (рівність або підпорядкованість); (2) ступінь визначеності наданих суб'єктам прав, що виражається в характері норми (правові приписи мають імперативний чи диспозитивний характер); (3) порядок встановлення прав і юридичних обов'язків суб'єктів [7, с. 130-131]. Запропонована науковцем характеристика і сьогодні є універсальною для різних галузей права.

На нашу думку, в сучасних умовах метод правового регулювання вже не відіграє тієї ролі, яка йому була притаманна в радянський період. Дійсно, спершу необхідно визначитися із правовою природою відносин і тільки потім, із врахуванням найбільш ефективного застосування, обирати законодавцем для цих відносин метод. Враховуючи той факт, що більшість відносин у радянській правовій системі визначалися імперативним методом, юридична наука, до певної міри, займалася обґрунтуванням саме цього методу. Пострадянська українська юридична наука довгий час перебувала в полоні цих доктринальних, ідеологічних суджень. Сьогодні розробляються нові концепції галузевих методів правового регулювання, проте радянські ідеї за інерцією ще зберігають суттєвий вплив. Наприклад, Д.І. Рогачьов у своєму дисертаційному дослідженні, що присвячене методу правового регулювання права соціально забезпечення, вказує, що галузевий метод є неповторною трансформацією загального методу правового регулювання і складається у специфічному комплексі основних і додаткових способів правового регулювання, який існує тільки у системі конкретних галузевих правових норм і першочергово взаємообумовлений, нерозривно пов'язаний з відповідною групою суспільних відносин [8, с. 45]. За таким розлогим викладом немає відповіді на питання, що таке метод соціального забезпечення? На нашу думку, відповіді на питання і бути не може, оскільки метод виконує обслуговуючу функцію, метод, як зазначалося, перебуває у динаміці. Найяскравіше це можна продемонструвати на пенсійному забезпеченні, де солідарна система визначається імперативним методом, недержавне пенсійне забезпечення диспозитивним. Хіба поява диспозитивного методу в галузі якимось чином вплинула на предмет, очевидно, що ні. Відносини, які регулюються залишилися тими самими, однак в процесі еволюції може змінюватися метод правового регулювання. Є два методи: імперативний та диспозитивний, а сучасна правова система є гармонійним поєднанням цих методів. Коли ж науковці говорять про особливість методу, то виникає питання, у чому вона полягає? Очевидно, що усі відносини повинні пройти певну ревізію на предмет методу їх правового регулювання, метою якої має бути відповідь на кілька важливих запитань: (1) чи існують ці відносини без правового регулювання? (2) чи можуть ці відносини регулюватися договором чи тільки законом? У тих випадках, де ці відносини можуть регулюватися договором, необхідно відмовлятися від імперативного методу, оскільки державний примус не є гарантією ефективності функціонування цих правових відносин. Про другорядність методу неодноразово наголошував професор П.Д. Пилипенко, який зазначав,

що метод правового регулювання не є критерієм поділу системи права на окремі галузі [9, с. 42]. Така позиція є виправданою.

Сентенції про особливість методу правового регулювання можна зустріти на сторінках підручників, зокрема В.Ш. Шайхатдінов вказує, що головною рисою методу права соціального забезпечення є відсутність між суб'єктами і рівності і підпорядкування. Специфіка методу полягає у тому, що права та обов'язки суб'єктів, як правило, встановлюються безпосередньо правовими нормами, а не погодженням сторін [10, с. 53]. Наведене нашттовхує на думку, що ці ознаки є ознаками будь-якої іншої комплексної галузі. Отже, у чому полягає славнозвісна специфіка методу – не ясно.

Узагальнюючи думки вчених, можна сформувати певну квінтесенцію щодо пенсійно-страхових правовідносин у солідарній пенсійній системі, а саме те, що їх радше треба розглядати як законвідносини, бо вони від моменту виникнення до моменту закінчення прописані в законі.

Наведене наочно показує, що загальнообов'язкове державне пенсійне страхування у солідарній системі – це публічно-правові відносини. Вони об'єднують елементи оподаткування і страхування. Єдиний метод правового регулювання, що застосовується до них, – це імперативний метод. Ця обставина говорить про неоднорідність правовідносин у пенсійному забезпеченні. Єдиним, об'єднуючим елементом є мета правовідносин – реалізація права на пенсію.

Моментом виникнення пенсійно-страхових відносин у солідарній пенсійній системі є початок відрахування із заробітної плати працівника пенсійно-страхових внесків, а також здійснення роботодавцем відповідних пенсійно-страхових внесків на персоналізований рахунок.

Моментом припинення пенсійно-страхових правовідносин у солідарній системі – є настання пенсійно-страхового випадку, зокрема і смерть особи, яка є підставою виникнення процедурно-організаційних правовідносин, які спрямовані на реалізацію особою права на пенсію.

Висновок. Пенсійно-страхові правовідносини є автономною групою правовідносин в системі пенсійного забезпечення, які є окремою стадією пенсійного процесу, що включає в себе також процедурно-організаційні та пенсійно-забезпечувальні правовідносини. Метою цієї стадії пенсійного процесу є забезпечення права на пенсію, оскільки само по собі воно не виникає.

Бібліографічний список:

1. Синчук С.М. Соціально-страхові правовідносини як різновид правовідносин соціального забезпечення / С.М. Синчук // Вісник Львівського університету: Серія юридична. – 2014. – Вип. 59. – С. 266–276.

2. Синчук С.М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, об'єкти, об'єкти: монограф. / С.М. Синчук. – Л.: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 422 с.
3. Сільченко С.О. Окремі питання теорії правовідносин соціального страхування / С. О. Сільченко // Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення; Збірник наукових праць. Матеріали I міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25-26 квіт. 2013 р.) / за ред. проф. М.І. Іншина, проф. Н.М. Хуторян, доц. В.І. Шербини. – К.: Ніка-Центр, 2013. – С. 605-609.
4. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058. – Електр. ресурс. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>
5. Постанова КМ України «Про затвердження Положення про Пенсійний фонд України» від 23.07.2014 № 280. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280-2014-п>
6. Процевський О.І. Методологічні засади трудового права : моногр. / О.І. Процевський. – Х.: ХНАДУ, 2014. – 260 с.
7. Процевський А.И. Метод правового регулювання трудових отношений / А.И. Процевский. – М.: Юридическая литература, 1972. – 224 с.
8. Рогачев Д.И. Метод права социального обеспечения : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Д. И. Рогачев. – М.: 2002. – 197 с.
9. Пилипенко П.Д. Проблеми теорії трудового права: моногр. / П.Д. Пилипенко. – Львів: Вид-й центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 1999. – 214 с.
10. Право социального обеспечения: учебник / под ред. В. Ш. Шайхатдинова. – М.: Изд-во Юрайт ; ИД Юрайт, 2011. – 573 с.

В статье рассматриваются отдельные теоретические аспекты пенсионно-страховых правоотношений. Дана характеристика правовой природы этого вида правоотношений в пенсионном обеспечении. Проанализирована структура пенсионно-страховых правоотношений, а именно субъектный состав, объект и содержание. Определен момент возникновения и момент прекращения этих правоотношений. Отдельное место в статье занимает детальный анализ метода правового регулирования пенсионно-страховых правоотношений.

The article examines some theoretical aspects of the pension-insurance legal relations. It has proved that the pension-insurance legal relations are a stage of retirement process, which also includes procedural-organizational and pension-providing legal relations. If the individual's right is violated, procedural – defending and executive (post-procedural relations) can also appear. The characteristic to the legal nature of this kind of legal relations in pension provision is presented.

On the basis of such research a public legal character of the latter in the solidarity pension system is identified. The structure of pension-insurance legal relations is analyzed, namely the subject, object and content. It is noted separately that at the stage of insurance subjects of such legal relations are applied requirement of legal subjectivity of the insured person, at other stages, to exercise his right, it is enough for the person just to confirm his capability. In the study of problems of legal regulation method in pension-insurance legal relations it is established that there is no special method in social security law in general and in pension provision, in particular. There are two methods imperative and dispositive, which, depending on the socio-economic situation may change, i.e. they have features of dynamism. Article presents the time of appearing (starting to pay insurance instalments) and the time of termination (the insured event (retirement age, disability, survivorship) of these legal relations.

Стаття надійшла до редколегії 15.09.2015

УДК 342.9:351.755

Качура О. А., НТУУ «КПІ»

СТАДІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-РЕЄСТРАЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

У статті досліджено поняття та ознаки стадій адміністративно-реєстраційного провадження, а також проведена їх класифікація. Зокрема, проаналізовано підходи до визначення поняття «стадія адміністративно-реєстраційного провадження», запропоновано авторське визначення цієї дефініції. Виділено та досліджено ознаки стадій адміністративно-реєстраційного провадження: строк, логіку продовження послідовності операцій, якісні особливості кожної стадії (доцільність, ефективність), результат. Розглянуто наявні у літературі погляди на класифікацію елементів стадій адміністративно-реєстраційного провадження. Доводиться, що кожному із видів адміністративних процедур державної реєстрації властиві свої особливості щодо стадійності, проте для всіх процедур повинні бути наявні основні (обов'язкові та факультативні) стадії.

Актуальність дослідження. Адміністративно-реєстраційне провадження здійснюється у певній послідовності, у певному порядку, який визначає структуру всього провадження та зобов'язує суб'єктів, які приймають участь у цьому провадженні, діяти за певним, визна-